DIRECŢII DE CERCETARE ÎN FRAZEOLOGIA EUROPEANĂ ÎN LUMINA LINGVISTICII INTEGRALE COŞERIENE[*]

PETRONELA SAVIN[**]

În spaţiul frazeologiei europene actuale s-a fundamentat deja ideea potrivit căreia Teoria cognitivă a metaforei (Cognitive Theory of Metaphor – CTM), iniţiată de Reddy (1979) şi dezvoltată de Lakoff, Johnson şi de colegii lor (Lakoff, Johnson 1980, 1999; Lakoff 1987, 1990, 1993; Lakoff, Turner 1989), oferă un aparat metalingvistic util analizei metaforei, inclusiv în cazul frazemelor. Această teorie are în vedere descoperirea unor mecanisme cognitive generale care stau la baza metaforizării, propunând următoarele instrumente metalingvistice: metaforă conceptuală, model metaforic, domeniu-sursă şi domeniu-ţintă, corespondenţe conceptuale.

Una dintre cele mai generale metafore conceptuale reprezentate prin formula FURIA este un LICHID FIERBINTE într-un RECIPIENT îşi găseşte reprezentări şi la nivelul mai multor unităţi frazeologice ale limbilor europene: engl. *he was boiling with rage*, fr. *bouillir de colère, d'impatience*, rus. *кипеть от злости*, germ. *vor Wut kochen*, rom. *a fierbe de mânie.*

Pornind chiar de la aceeaşi metaforă conceptuală, FURIA este un LICHID FIERBINTE într-un RECIPIENT, Dobrovol'skij şi Piirainen (2005) demonstrează că FURIA nu se exprimă în frazeologie doar prin imagini ale LICHIDELOR, ci, de asemenea, printr-o imagine a anatomiei umane precum cea a FICATULUI: it. *mangiarsi il fegato*, literal, „a mânca ficatul", magh. *nagy mája van*, literal, „ficatul său e mare", rom. *a mânca cuiva ficaţii, a arde la ficaţi* (*pe cineva*) (Dobrovol'skij, Piirainen 2005: *The cognitive theory of metaphor*, 121–144).

Din punctul de vedere al Teoriei cognitive a metaforei, FICATUL este doar un „recipient" ca oricare altele, însă, pentru autorii menţionaţi, statutul de concept cultural al acestei imagini se dovedeşte a fi activ la nivelul semnificării. Conform concepţiilor

[*] Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/89/1.5/S/49944, „Dezvoltarea capacităţii de inovare şi creşterea impactului cercetării prin programe post-doctorale", cofinanţat din Fondul Social European prin Programul Operational Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

[**] Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LI, 2011, Bucureşti, p. 381–386

BDD-A1243 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:17:28 UTC)

preştiinţifice despre anatomia umană, ficatul ar fi produs sângele. Ficatul roşu care pompează sângele a fost asociat curajului, în timp ce ficatul secat de sânge era corelat cu laşitatea. În medicina Antichităţii clasice şi a Evului Mediu, ficatul era văzut ca organ al energiei vitale, al emoţiilor şi mai ales al mâniei (a se vedea şi mitul lui Prometeu, căruia Zeus îi trimite un vultur ca să-i mănânce ficatul nemuritor). Toate aceste modele culturale ale lumii fac parte din memoria noastră colectivă şi au lăsat, după Dobrovol'skij şi Piirainen, urme la nivelul limbajului figurativ al frazemelor.

În completarea Teoriei cognitive a metaforei, autorii citaţi propun Teoria limbajului figurativ convenţional (Conventional Figurative Language Theory – CFLT), care nu contestă existenţa unor mecanisme cognitive generale ale metaforizării în cazul unor unităţi frazeologice, ci subliniază necesitatea luării în consideraţie a fundamentului lor cultural care, în multe cazuri, guvernează relaţia literal – figurativ.

Aşadar, conform Teoriei limbajului figurativ convenţional propuse de Dobrovol'skij şi Piirainen, imaginea ţine de planul conţinutului unităţii figurative. Ea asigură medierea între sensul literal şi cel frazeologic al structurii fixe, sensul frazeologic conţinând urme ale sensului literal care sunt moştenite de acesta. Descrierea etimologică a frazemului trebuie privită ca parte componentă a motivării sale, fiind inclusă în descrierea semantică a acestuia. Se vorbeşte chiar despre o „memorie etimologică" a frazemului care determină comportamentul său în discurs. Dobrovol'skij şi Piirainen disting cinci tipuri culturale care stau la baza unităţilor frazeologice: (i) cultura socială (aspecte ale interacţiunii şi ale comportamentului unei anumite societăţi), (ii) cultura materială (fapte de civilizaţie materială care se constituie în elemente de specificitate ale unei comunităţi), (iii) fapte de intertextualitate (relaţia cu anumite texte), (iv) concepţii preştiinţifice despre lume (religia, credinţele populare şi superstiţiile) şi (v) simboluri culturale. În viziunea acestor autori, Teoria cognitivă a metaforei nu este suficientă pentru a surprinde particularităţile figurativităţii la nivelul structurilor fixe sau pentru a motiva existenţa unor structuri similare la nivelul mai multor limbi. Este nevoie de o teorie care să valorifice atât componenta cognitivă, cât şi pe cea culturală a frazeologismelor (Dobrovol'skij, Piirainen 2005: *General issues*, 5–28; *Conventional figurative language and phraseology*, 29–78; *Culture and figurative language*, 205–252).

Aceste teorii, în parte complementare, pot fi privite cu real câştig din perspectiva lingvisticii integrale promovate de Eugeniu Coşeriu, menite „să considere limbajul în toate raporturile lui, care au ajuns, într-adevăr, să-l determine, aşa cum este în întrebuinţarea reală şi în dezvoltarea reală" (Coşeriu 1996: 31).

Eugeniu Coşeriu propune pentru frazeologie conceptul de *discurs repetat*, care reprezintă tot ceea ce se repetă în vorbirea unei comunităţi, într-o formă mai mult sau mai puţin identică, sub formă de discurs deja făcut sau de combinare mai mult sau mai puţin fixă, ca fragment, lung sau scurt, a „ceea ce s-a spus deja": citate, proverbe, locuţiuni fixe, wellerisme, anumite sintagme, perifrazele lexicale, formule tradiţionale de comparaţie (Coşeriu 2000: 258–262). Conceptul coşerian de *discurs repetat* trebuie pus în relaţie cu etnolingvistica, văzută de acelaşi autor ca studiul varietăţii şi variaţiei limbajului în strânsă

BDD-A1243 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:17:28 UTC)

legătură cu civilizaţia şi cultura unei societăţi, prin ilustrarea măsurii în care o anumită organizare lexicală corespunde unui anumit tip de experienţă şi de cunoaştere intuitivă a realităţii (Coşeriu 1994: 133).

Studierea frazeologismelor din punct de vedere etnolingvistic poate fi corelată cu teoria coşeriană privitoare la „universaliile lingvistice". Bazele acestei teorii au fost formulate de Eugeniu Coşeriu în comunicarea *Les universaux linguistiques* (*et les autres*), publicată în volumul *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists* (Coseriu 1974: 47–73), dar autorul a revenit asupra problemei respective în mai multe rânduri; aici, recurgem la precizările şi aprecierile pe care savantul le-a făcut în interviul publicat sub titlul *Lingvistica integrală*. Universaliile lingvistice sunt „fapte care se află în toate limbile, sau în toate limbile cunoscute, sau care sunt posibile în toate limbile" (Coşeriu 1996: 141). În ceea ce priveşte clasificarea acestei categorii lingvistice, autorul distinge, pe de o parte, universaliile *necesare* (sau *absolute*), *posibile* şi *empirice*, iar, pe de altă parte, universaliile de *funcţionare* şi de *desemnare* (Coşeriu 1996: 41–45). Pentru tema de faţă, ne interesează *universaliile de desemnare*, categorie pe care o coroborăm cu aceea de *universalii stilistice* (din punctul de vedere al domeniului lingvistic în care se manifestă), având ca rezultat *metafora*, pe baza căreia, în toate limbile, se produce schimbarea sensului.

Din perspectiva funcţiei denominative a metaforei trebuie să ne referim, însă, şi la teoria coşeriană a relaţiilor dintre limbaj şi cultură, formulate în paragraful despre „bazele raţionale", în cadru social, ale acestor relaţii (din studiul *Socio- şi etnolingvistica. Bazele şi sarcinile lor*). Este vorba de trei sensuri diferite pe care le presupune această relaţie: mai întâi, limbajul însuşi este forma primară a „culturii", a obiectivării creaţiei umane (a „spiritului creator" – sens care justifică lingvistica în sine); în al doilea rând, limbajul „reflectă cultura nonlingvistică", fiind „actualitatea culturii" (după Hegel), prin urmare exprimă cunoaşterile, ideile şi judecăţile despre realitatea cunoscută; în sfârşit, „nu se vorbeşte numai cu ajutorul limbajului", adică al „competenţei lingvistice", ci şi prin intermediul „competenţei extralingvistice", adică „prin intermediul cunoaşterilor, ideilor şi judecăţilor despre «lucruri»". Dat fiind faptul că această „cunoaştere a lumii" nu numai că influenţează expresia lingvistică, ci o şi determină într-o oarecare măsură, cultura nonlingvistică şi competenţa extralingvistică „asigură justificarea raţională a etnolingvisticii" (Coşeriu 1994: 139).

Pornind de la aceste precepte, Stelian Dumistrăcel, unul dintre cei mai importanţi discipoli coşerieni, consideră că existenţa unor idiotisme comune mai multor limbi, ca material lingvistic şi având aceeaşi valoare metaforică, poate fi pusă sub semnul „universaliilor frazeologice"[1]. Stelian Dumistrăcel pleacă de la premisa că cercetarea funcţiei denominative a metaforei, ca studiu etnolingvistic aplicat mai multor limbi, trebuie să aibă în vedere universalii „de mentalităţi" comune vorbitorilor unor limbi diferite, în

[1] Acest concept a fost formulat explicit de autor în *Note de la cursul de etnolingvistică*, ţinut la masteratul de Ştiinţe ale limbajului şi ale comunicării de la Universitatea „Vasile Alecsandri" din Bacău, în 2005.

BDD-A1243 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:17:28 UTC)

funcţie de cele două categorii de idiotisme (termen folosit în sensul cel mai larg), „copii ale realităţii” şi „imaginare”. Dacă se ţine seama de „cunoaşterea lumii” în cele două ipostaze prezentate mai sus, pentru expresiile, din diverse limbi, aparţinând unor „familii” diferite, identice ca sens şi identice sau foarte asemănătoare ca material lingvistic, trebuie avute în vedere, în primul rând, idiotismele din categoria „copii ale realităţii”, care reflectă în special ocupaţii primordiale comune diferitelor populaţii în aceleaşi stadii ale evoluţiei economice şi social-culturale (cules, pescuit, vânătoare, cultura pământului, creşterea animalelor etc.). Autorul ieşean consideră că, pentru identitatea (ori similitudinea) formelor lingvistice „expresive” în asemenea cazuri, nu se justifică explicaţia prin „împrumut” (ca manifestare a aculturaţiei), constatările, simple, de la baza unor parimii, de exemplu, fiind la îndemâna oricărui vorbitor cu spirit de observaţie, transpunerea lor în plan figurat nepresupunând asimilarea altor culturi.

În această ordine de idei, Stelian Dumistrăcel discută, pe larg, formula expresivă românească „a pescui în ape tulburi”, pornind de la o practică obişnuită a pescarilor de oriunde, ce are corespondenţe perfecte sau asemănătoare în numeroase limbi, printre care fr. *pêcher en eau trouble, l’eau trouble fait le gain du pêcheur*, sp. *a rio buelto ganacia de pescadores y pescadoras, en el agua turbia haze buen pescar*; germ. *in trüben Wasser ist gut fischen*; engl. *it is good fishing in troubled waters* etc. (vezi şi discuţiile cu privire la expresiile şi sintagmele-metafore *a făgădui marea cu sarea, bani gheaţă, a pune banii jos, a fi ţap ispăşitor, a da pielea popii, a-i roade* (cuiva) *urechile*) (Dumistrăcel 2001: 316). Expresiile fr. *pêcher en eau trouble* şi germ. *in trüben (Wasser) fischen* sunt citate şi de Louis Deroy, autor la care găsim însă şi corespondentele din suedeză, *fiska i grumligt vaten* şi finlandeză, *kalastella sameassa/vedessä* (Deroy 1956: 223).

Asemenea expresii, „copii ale realităţii”, moralizatoare, ilustrează fenomenul „poligenezei” şi este nu numai dificilă, ci, în fond, şi inutilă căutarea „direcţiei calculului”, pe care (descurajat, de altfel) Louis Deroy încerca să o găsească, în cazul prezenţei, în mai multe limbi, a unei aceleiaşi metafore: fr. *dent de sagesse*, it. *dente del giudizio*, port. *dente de siso*, germ. *Weisheitszahn*, danezul *visdomstand*, rus. *zub mudrosti*, bulg. *niădreci zubi* (pl.), magh. *bölcseség foga*, rom. *măsea de minte*.

Enunţurile din astfel de categorii se află în cu totul altă situaţie decât formule expresive împrumutate (şi) în limba română (literară) din alte culturi, calchiate pur şi simplu, simboluri ale altor realităţi social-culturale sau simple modele literare, cum ar fi *a arunca* (cuiva) *mănuşa* sau *a se lupta cu morile de vânt*. În aceeaşi situaţie se află şi enunţurile aparţinând discursului repetat de sorginte religioasă.

Stelian Dumistrăcel consideră că, pentru a vorbi de universalii frazeologice, în sensul coşerian al conceptului de universalii, trebuie să se ţină seama de faptul că, dacă metafora lexicală aparţine, fără îndoială, zonei „universaliilor stilistice de desemnare”, transferul acestei valori asupra idiotismelor este îndreptăţit de asemănarea perfectă între „metaforele-cuvinte” şi „metaforele-expresii idiomatice”, ca geneză, evoluţie şi funcţionare, demonstrată de Stelian Dumistrăcel, pe următoarele coordonate: a) trecerea de la sensul de bază, propriu, la cel figurat, „prin analogia care extinde sau generalizează o anumită notă”, un aspect al

BDD-A1243 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:17:28 UTC)

elementului referenţial al formelor de exprimare a afectului şi imaginaţiei; b) trecerea lor din zona expresivităţii propriu-zise în cea a comunicării (ca enunţuri aparţinând discursului repetat); c) intervenţia accidentală asupra formei prin fenomenul de „etimologie populară” (vezi, de exemplu, *a da sfoară în ţară*, faţă de *a da şfară în ţară*); d) în plan onomasiologic, existenţa, pentru a desemna aceeaşi noţiune, a mai multor termeni-metafore (de exemplu, pentru „cap”: *bostan*, *oală*, *bilă* etc.), cât şi a mai multor expresii („a pune în *plug*/în *cârd*/în *stative* cu cineva” – cu substituţii reprezentând efecte ale variaţiei diastratice şi chiar diafazice); e) în planul originii cuvintelor şi al sintagmelor ca unităţi lexicale, paralelismul în ceea ce priveşte explicaţia prin „etimologie multiplă”, cu privire la expresii împrumutate (Dumistrăcel 1980: 125–126).

Acestea sunt, în mare, motivele pentru care, în viziunea lingvistului ieşean citat, poate fi admisă o categorie semantico-stilistică de „universalii frazeologice”, în sensul coşerian al termenului de universalii.

Aşadar, existenţa unor mecanisme cognitive generale ale metaforizării valabile şi în cazul unităţilor fixe ale limbii, postulată de Lakoff, Johnson şi de colegii lor în cadrul celebrei Teorii cognitive a metaforei, precum şi necesitatea luării în consideraţie a fundamentului cultural comun al frazemelor care, în multe cazuri, guvernează relaţia literal – figurativ, teză a Teoriei limbajului figurativ convenţional, propuse de Dobrovol’skij şi Piirainen, pot fi privite cu real câştig din perspectiva lingvisticii integrale promovate de Eugeniu Coşeriu şi dezvoltate de Stelian Dumistrăcel, care aşază «discursul repetat» pe terenul limbajului, ca forma primară a „culturii”, la nivelul căruia cercetarea funcţiei denominative a metaforei trebuie să aibă în vedere universalii „de mentalităţi” comune vorbitorilor unor limbi diferite.

BIBLIOGRAFIE

Coseriu 1974 = Eugenio Coseriu, *Les universaux linguistiques (et les autres)*, în *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists*, Bologna, Societa Editrice Mulino.

Coşeriu 1994 = Eugen Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*, cu o prefaţă de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chişinău, Editura „Ştiinţa”.

Coşeriu 1996 = Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica integrală.Interviu cu Eugeniu Coşeriu realizat de Nicolae Saramandu*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române.

Coşeriu 2000 = Eugeniu Coşeriu, *Lecţii de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Chişinău, Editura ARC.

Deroy 1956 = Louis Deroy, *L’emprunt linguistique*, Paris, Les Belles Lettres.

Dobrovol’skij, Piirainen 2005 = D. Dobrovol’skij, E. Piirainen, *Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspective*, Amsterdam, Elsevier.

Dumistrăcel 1980 = Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Dumistrăcel 2001 = Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii româneşti*, Iaşi, Editura Institutul European.

BDD-A1243 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:17:28 UTC)

Iliescu 2007 = Maria Iliescu, *Kollokationen in den romanischen Sprachen,* în *Româna din perspectivă romanica. Le roumain dans la Romania. Rumänisch: die östliche Sprache der Romania*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Lakoff 1987 = George Lakoff, *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind.* Chicago, London, University of Chicago Press.
Lakoff 1990 = George Lakoff, *The Invariance Hypothesis: is abstract reason based on image-schemas*?, în „Cognitive Linguistics", nr. 1, p. 39–74.
Lakoff 1993 = George Lakoff, *The contemporary theory of metaphor*, în Andrew Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*, 2nd edn., Cambridge, University Press, p. 202–251.
Lakoff, Johnson 1980 = George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors we Live By*, Chicago, University of Chicago Press.
Lakoff, Johnson 1999 = George Lakoff, Mark Johnson, *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, New York, Basic Books.
Lakoff, Turner 1989 = George Lakoff, Mark Turner, *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*, Chicago, London, The University of Chicago Press.
Reddy 1979 = Michael Reddy, *The conduit metaphor*, în Andrew Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, p. 284–324.

RESEARCH DIRECTIONS IN EUROPEAN PHRASEOLOGY IN LIGHT OF INTEGRAL LINGUISTICS PROMOTED BY EUGENIO COSERIU

ABSTRACT

In European phraseology exists already the idea that the Cognitive Theory of Metaphor, initiated by Reddy's study (1979) and developed mainly by Lakoff and his colleagues (1980, 1987, 1989), proposes a metalinguistic apparatus which has proved to be efficient for the analysis of all kinds of metaphoric expressions, including idioms. In addition to this theory, Dobrovol'skij and Piirainen (2005) propose the Conventional Figurative Language Theory which insists on the necessity of taking into account the cultural foundation of phrasemes which, in many cases, governs the inference from literal to figurative. These theories, partly complementary, can be viewed with real gain in terms of integral linguistics promoted by Eugenio Coseriu, designed to consider language in all the relations which affect it, like the real use or the actual development.

Key-words: *phraseology, cognitive theory of metaphor, conventional figurative, language theory, integral linguistics, Eugenio Coseriu*.

BDD-A1243 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 04:17:28 UTC)